

Karl-Peter Krauss: Quellen zu den Lebenswelten deutscher Migranten im Königreich Ungarn im 18. und frühen 19. Jahrhundert.

(Schriftenreihe des Instituts für Donauschwäbische Geschichte und Landeskunde. Band 20.) Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 2015. 707 oldal.

Karl-Peter Krauss, a tübingeni Duna Menti Sváb Történeti és Országismereti Intézet (*Institut für donauschwäbische Geschichte und Landeskunde*) tudományos munkatársa évtizedek óta jelenteti meg szisztematikus forrásfeltárára épülő értekezéseit, elemzéseit. Érdeklődésének középpontjában a Dél-Magyarországra beköltöző német lakosság története áll annak teljes komplexitásában: az óhaza elhagyásától kezdve az új területre történő letelepedésen át a beilleszkedésig, leginkább társadalom- és mentalitástörténeti nézőpontot érvényesítve. Eddig napvilágot látott munkáiban a magyarországi németiség miliőjét jelenítette meg, amelyet csak olyan oknyomozással lehet megvalósítani, ahogyan azt Krauss teszi. Kutatásának sokrétűségét és az általa felvázolt történetek összetettségét a tudatos és széles körű forrásfeltárási biztosítja. Az évtizedek alatt szisztematikusán összegyűjtött dokumentumok adják az alapját a most bemutatásra kerülő forráskiadásnak, amelyben ötven különböző levéltár (az érintett országok: Németország, Magyarország, Ausztria, Románia, Szerbia, Belgium, Franciaország, Luxemburg, Svájc) iratait tanulmányozhatjuk koncepciózus és tematikus rendben. A közölt források legnagyobb része a kutatás számára eddig ismeretlen dokumentum.

A Magyarországra a 18. század során betelepült németiség történeti kutatásának eredményeit jelen recenzió nem kívánja értékelni. A téma historiográfiáját részletesen ismerteti és elemzi Gerhard Seewann nemrég németül és magyarul is megjelent nagy ívű szintézisében.¹ Mind Seewann könyve, mind Karl-Peter Krauss bevezetője arra mutat rá, hogy bár makro- és mezoszinten komoly ismereteink vannak a betelepülésről, a mikrotörténeti perspektíva érvényesítése és az egyéni életsorsok feltárása a legtöbb esetben nehezen megvalósíthatónak tűnik.² Következésképpen ezek feldolgozottsága fragmentált, a bevándoroltak, illetve a letelepedettek sorsát az elemzések nem jelenítik meg folyamatukban, ami jelentős kutatási deficit.

A be- és a letelepülés kihívásokat, kríziseket, döntési helyzeteket hozott egyéni, családi és közösségi szinten egyaránt. A migráció folyamata (például annak lebonyolítása, intézése), a bevándorlók köre és életminősége a 18–19. században jelentősen megváltozott. A részben jogi, részben hivatali, igazgatási források pedig kevésbé adnak lehetőséget az életsorsok dinamikájának vizsgálatához. Sematikus és statikus képet kapunk, ha megelégszünk a kezdeti nehézségek, illetve a későbbi vagyonosodás toposzszerű megállapításával. A letelepedőknek a számukra ismeretlen, multietnikus, multikonfessionális területen igen komoly

¹ Seewann, Gerhard 2012: *Geschichte der Deutschen in Ungarn. I. Vom Frühmittelalter bis 1860*. Marburg; uő 2015: *A magyarországi németek története I. A kora középkortól 1860-ig*. Budapest.

² Vö. Seewann 2015: 12–13.

kompromisszumokat, stratégiai döntéseket kellett meghozniuk. Ezt elsősorban a szocializációs tényezők és a lokális cselekvési lehetőségek határozták meg.

E folyamatok megértéséhez túl kell lépni a magyarországi németiség történetének kvantitatív alapú leírásán, amihez azonban hiányoznak az alapkutatások. A forrásbázis még messze nem kiaknázott, illetve csak egy-egy résztema vonatkozásában feltárt, és a feldolgozáshoz szükséges módszertani kérdések tisztázása is várat magára.

Karl-Peter Krauss célja a cselekvési környezet, valamint a kialakult/kialakított életmód, életvilág (*Lebenswelt*) bemutatása. Találó felvetés a szerzőtől Rudolf Vierhaus életvilág-értelmezése, aki azt olyan, társadalmi csoportban és egyénileg megélt tapasztalatként interpretálja, amelyet a közeg vagy az egyén a saját gondolatain, cselekedetein keresztül ismételt (egy újabb) valóságként tesz közzé. Az életmódot a változás dinamikájában kell értelmezni, a belső fejlődés és a külső hatások összefüggésében.³ A 18. századi életmód feltárása, valamint történeti-antropológiai megközelítése azonban igen sok kérdésre nem képes választ adni, amit leginkább a források hiánya, töredékessége idéz elő. A naplók, önéletrajzok csekély száma arra szorítja a kutatókat, hogy az egyes életállapotokat rövid időszakra korlátozódó, cselekvést dokumentáló iratok révén próbálja meg folyamatként értelmezni.

Krauss kreatív és pragmatikus módon jelölte ki a kötet központi témáját: a bevándorlók, betelepülők vagyoni örökséghez való hozzájutásának kérdését, valamint az ehhez kapcsolódó forrásokat. Ezzel képes érdemben bemutatni az ó- és az új haza közötti kapcsolatrendszert, a bürokratikus, az igazgatási, sőt a politikai kereteket, ugyanakkor a társadalom- és mentalitástörténeti kutatásokhoz is muníciót kínál.

A bevándorlás értelmezéséhez nélkülözhetetlen három stáció vizsgálata: egyrészt az otthon elhagyása (okok, körülmények), másrészt maga a bevándorlási folyamat annak minden járulékos körülményével, harmadrészt az új hazában való letelepedés, az új otthon és életvitel kialakítása. Krauss az egykori és az új lakóhely közötti kapcsolatfelvétel bemutatása révén egyszerre és együttesen képes megjeleníteni ezeket a színtereket. Még arra is ügyelt, hogy mind a kibocsátó, mind a célterületek minél nagyobb számban jelenjenek meg a kötetben.

A könyv egyik érdeme, hogy igen komoly merítésből dolgozik, amelyből tudatosan és körültekintően válogat. Több szereplő és ezáltal több szempont is megjelenik a gyűjteményben: többek között a kibocsátó területek hivatalos szervei, a német területen maradt rokonok, a befogadó területek közegei, valamint a bevándorlók egyéni és családi szempontjai. A szerző tudatosan igyekezett a források válogatása során az állam szempontjai mellett az egyéni perspektívát is hangsúlyosan bemutatni, ezáltal biztosítva, hogy a kérdéskört „alulról” („von unten”) is láthassuk.

³ Vierhaus, Rudolf 1995: Die Rekonstruktion historischer Lebenswelten. Probleme moderner Kulturgeschichts-schreibung. In: Lehmann, Hartmut (Hg.): *Wege zu einer neuen Kulturgeschichte*. Göttingen, 13.

Krauss olyan dokumentumokat vonultat fel, amelyek akár önmagukban, akár több forrással együtt szinte a vagyoni örökséghez kötődő teljes eljárást prezentálni tudják, a megigénylésétől a kifizetésig. Az igényes válogatás olyan finom forrástani és episztemológiai kérdések vizsgálatára is lehetőséget nyújt, mint például az egyes szereplők motivációi közötti különbségtétel. Walburga Hoss pécsi asszony például ugyanazon a napon, 1805. július 11-én írt hivatalos levelet a bajor törvényszékhez, illetve saját apjához (289–291). Előbbitől könyörögve kérte egyik, bátyja által már Bajorországban kifizetett öröksége elküldését a nagy drágaságra való tekintettel, utóbbinak viszont arról írt, hogy érdemes lenne neki is Magyarországra költöznie, mert itt jóval könnyebb élni az olcsóság miatt. A levelekben tetten érhető az öngigazolás szándéka, valamint vizsgálható a hitelesség kérdése is.

A szerző a bevezetőben külön tárgyalja a kutatás jelenlegi helyzetét és a kérdésfeltevés relevanciáját, mibenlétét (*Forschungsstand und Fragestellungen*), majd három rövidebb fejezetben reagál a közreadott források elemzési lehetőségeire (*Erbschaftsakten und Lebenswelten*), arra, hogy ezek a dokumentumok hogyan reprezentálják a bevándorlók életmódját (*Zur Repräsentativität der Quellen für die Lebenswelten der Migranten*), valamint a források áthagyományozódásában, fennmaradásában tapasztalható egyenetlenségekre (*Die Quellen und die Asymmetrie ihrer Überlieferung*). A bevezető részt a forráskiadáshoz fűzött magyarázatok zárják.

A források közreadása következetes, egységes és követhető. Minden egyes szöveg tájékoztató és értelmező megjegyzésekkel (*Einführende Bemerkungen*), az egyes ügyek tartalmi összefoglalójával kerül közlésre. A földrajzi- és személyneveket, továbbá az olyan korabeli szövegrészleteket, amelyeket mai olvasó nem tud értelmezni, a szerző lábjegyzetekben oldja fel. Külön érdeme és részben egyedisége Krauss eljárásának, hogy nem csupán egyes szövegeket mutat be azok singularitásában, hanem egy-egy ügyhöz irategyütteseket is felvonultat, ezzel nem csupán egy benyomást, egy emblemátikus „szelfit” képes felvillantani, hanem történeteket, amelyeknek eleje, közepe, vége és tanulsága van. A szerző évtizedek óta gyűjti a forrásokat, tudatosan igyekszik az általa vizsgált szereplők élethely-változásait a különböző levéltári anyagok révén végigkísérni. Csak példaként emelem ki Franz Collonval győri lakos esetét, aki hosszú időn keresztül várta szülői örökségét Nussweilerből. Ezt a várakozást 1774 és 1798 között öt levél segítségével követhetjük nyomon (191–194). Karl-Peter Krauss a források számbeli bővítésével is próbál teljesebb képet rajzolni az egyes ügyekről és élethelyzetekről. A Trillfingenből Pécsre költöző Kilian Horn pénze után a hatóságok majd négy évig nyomoztak, amit huszonnyolc iraton keresztül vizsgálhatunk (550–562), köszönhetően annak, hogy a Sigmaringeni Állami Levéltárban és a Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltárában teljes egészében fennmaradtak az ügy iratai. A Pesten elhunyt Joseph Neyer örökségére jogosult lánya keresését (1757–1760) pedig huszonhárom ügyiraton keresztül ismerhetjük meg (390–403).

A források a 18. századból és a 19. század első negyedéből származnak (a kiadványban lefedett pontos időintervallum: 1718–1826), ám leginkább az 1780–1790-es évek, a jozefinista és a posztjozefinista időszak dominál. Nagy részük német nyelven íródott, kisebb hányaduk latinul, valamint magyarul. Az iratanyagok között találunk rendeleteket, ügyiratokat, hivatali, illetve magánlevelezést, hagyatéki leltárt, valamint kérvényt. A kötetben néhány kiválasztott forrás digitalizált képe is helyet kapott.

A könyv központi részét kitevő szövegkiadásban a szerző öt nagyobb tematikus egységet határozott meg, amelyeket aztán további csoportokra bontott. A közzétett forrásokat ezekbe sorolta be, így egyrészt a heterogén szövegeknek képes erős homogenitást kölcsönözni, másrészt az összehasonlítás lehetőségét kínálja fel az olvasónak.

Az I. blokkban a bevándorlás, valamint a bevándorlók cselekvési környezetét meghatározó jogszabályi kereteket tisztázza, esetleges visszásságokat, problémákat említ (*Verordnungen, Geldtransfer und Aushandlungsprozesse*). A történészszakma számára a bevándorlási folyamat anyagi, pénzügyi feltételei kevésbé ismertek. A kötetben tizennégy olyan forrást olvashatunk, amely a vagyon áthozásának, az adók, hátralékok kifizetésének problémakörét tárja elénk. Egyrészt képünk arról, hogyan igyekeztek a német rendek határt szabni a bevándorlók által magukkal vitt ingóságok mennyiségének, másrészt, hogy rokonin milyen gyakorlatokat tapasztalhatunk a vagyon(tárgyak), örökségek átadásáról, visszatartásáról. A merkantil szemléletű államoknak különösen fontos kérdés volt a vagyon exportja. A kötet nyolc forrással érzékelteti az egyes uradalmak, birtokosok érdekeinek érvényesítését (*Wahrung von territorialherrschaftlichen Interessen*), valamint az ezekhez kapcsolódó diplomáciai közbenjárásokat (*diplomatische Interventionen*). Különösen tanulságosak az emigrációs folyamatok korlátozását, illetve a megszorításokat bemutató források (*Emigrationsbeschränkungen und Restriktionen*).

A II. tematikus egységben (*Formen und Folgen der Transaktionen*) a pénzügyi tranzakciók formáinak és eredményeinek igen széles spektrumát találjuk, negyvenöt irategyüttesével ez a blokk teszi ki a közölt források egyharmadát. Ebből harminc mutatja be azokat a szereplőket, intézményeket, hivatalokat, uradalmakat, birtokosokat, amelyek közvetlen vagy közvetett szereplőként befolyásolhatták az örökségekkel kapcsolatos ügyeket. A dokumentumok plasztikusan érzékeltetik, milyen csatornákon keresztül, mennyi fáradsággal, illetve utánjárással párosult az egykori otthonukhoz kötődő örökségek intézése, beszerzése, és milyen körülményeknek, feltételeknek kellett teljesülniük a tényleges pénzügyi átvételéhez. Az egyedi esetek ugyanakkor arra is rámutatnak, hogy az objektív keretek mellett milyen szubjektív tényezők hatottak, és tették esetlegessé a folyamatokat, váratlaná a végeredményt. Külön forrásokat találunk az örökségek megszerzésének módozataira, akár a személyes átvételre, akár a megbízás útján történő elhozatalra, de még az illegális eljárásokba (*der illegale Vermögenstransfer*) is betekintést nyerhetünk. Igen jó ötletnek bizonyult a szerző részéről, hogy öt

forráscsoporton keresztül példákat hozzon arra, milyen beruházásokat indítottak el a megkapott összegekből (*Investitionen durch Erbschaften*). Több dokumentum is azt bizonyítja, hogy az örökségek nagy részét Magyarországon ingatlanok vásárlására fordították, sokszor még azelőtt, hogy az igényelt összeget kézhez kaphatták volna.

A III. blokkban (*Zwischen Herkunftsraum und Zielgebiet*) igen kreatív módon az elhagyott otthon és a célállomás, az új otthon közötti kapcsolatteremtésről kapunk látéleletet. A kivándorlók levelei nem csupán történeti szempontból különlegeseek, hanem egyúttal olyan kordokumentumok, amelyeknek köszönhetően intuitív módon behelyezkedhetünk a nagy életváltásokat megélt emberek érzésvilágába. Betekinthetünk abba, hogy a már magyar területre költözők milyen gondolatokat fogalmaztak meg otthon maradt rokonaik, ismerőseik felé, mit emeltek ki, mit tartottak fontosnak közölni, például milyen érvekkel próbálták rábírnai a családtagjaikat arra, hogy kövessék őket új hazájukba. A levelek adatokat nyújtanak a migránsok utazásáról, a letelepedés folyamatáról, a tapasztalatokról, bemutatnak túlélési, házassági stratégiákat. Ezek a személyes beszámolók abból a szempontból is érdekesek, hogy a bevándorlók leírják benyomásaikat, tapasztalataikat új lakóhelyükről, az ott élők lokális társadalmáról, a különböző etnikumokról, illetve felekezetekről. A nagyobb merítés következtében találkozunk pozitív, optimista hangulatú szövegekkel, valamint realista tónussal („*wer hier nicht arbeitet, der hat auch nichts*”, 333).⁴ Öt forrás a származási helyen maradt rokonságnak az elvándorlók irányába tanúsított viselkedési formáit, segítségnyújtását, szolidaritását érzékelteti.

A IV. tematikus egység az új hazában kialakított életmódot, életvilágot (*Lebenswelt*) tárja elénk, egyfajta mikrotörténeti pillanatfelvételné, és ezáltal lehetőséget teremt a történeti antropológiai nézőpont érvényesítésére. Krauss kreatívan válogat momentumokat a cselekvők mikrokozmoszából (*Ausschnitte aus dem Mikrokosmos der Akteure*) tizenhárom ügyirat segítségével. A kötet ebben a részben igen plasztikus és érzelmileg is erős hatást keltő forrásokkal érzékelteti a bevándorlók tartós problémáit, a betegségeket, elhalálozásokat.

Végezetül az V. részben a szerző olyan ügyeket mutat be, toposzszerűen, amelyek valamilyen igazságszolgáltatási, hatósági eljárással, nyomozással párosultak (*Kriminelle Handlungen, Fehlzustellen und Erstreitigkeiten*). Példákat olvashatunk többek között deviáns viselkedésre, szándékos lopásokra, csalásokra, félreértésekre, helységek, személyek összetévesztésére. A Magdalena Schmidt részére Rácpetrére⁵ küldött 1236 forint például azért nem érkezett meg a címzettnek, mert a célállomásként feltüntetett Rätzenpétrét a hatóságok nem találták (532–534). Joseph Schäfer pénzét pedig Apatin helyett Apadira⁶ utalták (541–550). Végül tíz forráscsoport révén bepillantást nyerünk részben bírósági eljárást

⁴ „aki itt nem dolgozik, annak nincs is semmije.”

⁵ Ma Újpetre, Baranya megye.

⁶ Apáti, ma Bátaapáti, Tolna megye.

igénylő, részben addig el sem jutó családi vitákba (*Streitigkeiten in der Familie und gerichtliche Auseinandersetzungen*).

A kötetben való tájékozódást személy- és földrajzi névmutató segíti (679–707), a mellékletben feloldásra kerül az összes levéltári rövidítés (634–647). Mindemellett Karl-Peter Krauss térképekre vetítette a kötetben szereplő összes települést, külön térképen bemutatva a bánáti, a bácskai, illetve a baranyai és tolnai helységeket (629–632). Külön ki kell emelni a kiadvány végén szereplő irodalomjegyzéket, amely igényesen és a maga teljességében vonultatja fel a kérdéskör eddigi szakirodalmát.

A hagyatéki anyagok és az ezekkel kapcsolatos levelezések szisztematikus kutatást és analitikus elemzést igényelnek. Ehhez nyomon kellett követni a pénz útját, valamint kifizetésének okait, a hozzájutás körülményeit. Ez adott egyfajta célt, stabil alapot Karl-Peter Krauss munkájának, és ez a rendszerezett, következetes, komplex szemlélet biztosította a módszertani következetességet, valamint a források feltárásával kapcsolatos maximalizmust. Teljes mértékben egyetértek a szerző azon megállapításával, hogy a kiadott források kulcsot kínálnak a jog-, a társadalom-, a gazdaság-, az életmód-történeti és demográfiai kutatásokhoz, és megnyitják a kaput a „homo migrans” mikrotörténeti megközelítéséhez, értelmezéséhez. A kötetben közölt források felhasználása hozzájárulhat ahhoz, hogy Wolfgang Hoppel „igénybejelentése” orvosolható legyen, aki korábbi munkájában kívánatosnak tartotta egy olyan kvantifikáló szemléletű ki- és bevándorlás-monográfia elkészültét (*zu einer Art von quantitativer Auswanderbiographie*),⁷ amelyben a migránsok és családjaik sorsa mind az ó-, mind az új világban egyaránt követhető lenne.

Gözsy Zoltán

⁷ Hoppel, Wolfgang von 1984: *Auswanderung aus Südwestdeutschland. Studien zur württembergischen Auswanderung und Auswanderungspolitik im 18. und 19. Jahrhundert*. Stuttgart, 20.